

مقدمه‌ای بر مطالعات دینی

(دانش دین‌شناسی)

جواد بی‌زری



استشارات
تمدن‌علمی

۱۳۹۸

سرشناسه	فیروزی، جواد - Firouzi, Javad
عنوان و نام پدیدآور	مقدمه‌ای بر مطالعات دینی (دانش دین‌شناسی) / جواد فیروزی.
مشخصات نشر	تهران: تمدن علمی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۰۴ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۱۲۷-۹۵-۶
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	دین‌پژوهی
موضوع	Religion -- Research
موضوع	دین‌پژوهی -- روش‌شناسی -- تاریخ
موضوع	Religion -- Research -- Methodology -- History
موضوع	دین
موضوع	Religion
رده بندی کنگر	۱۰۱۷ ۷م۹ / BL۴۸
رده بندی دیویی	۲۰۰/۱
شماره کتابشناسی ملی	۵۲،۲۷۵



مقدمه‌ای بر مطالعات دینی

جواد فیروزی

صفحه‌آرایی: مهدی شکری

چاپ: رامین

لیتوگرافی: باختر

تیراژ: ۳۳۰ جلد

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۱۲۷-۹۵-۶

خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری،

بن‌بست گرانفر، پلاک ۴ تلفن: ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

پیشگفتار ۵

فصل اول. مسائل پایه‌ای و تاریخچه مطالعات دینی ۹

۱- رویکردهای اصلی به مطالعه دین ۹

آ. رویکرد لاهیات ۹

ب. رویکرد علمی ۱۰

۲- نگاهی به تاریخچه بحث ۱۲

۳- مطالعه دین از آغاز مسیحیت تا دوران رنسانس ۱۳

۴- تحولات علمی و عقلی ۱۶

آ. پیدایش فرضیه‌ها ۱۶

ب. تعریف دین ۲۰

ج. خاستگاه دین ۲۴

۱. تایلر ۲۸

۲. رابرتسون اسمیت ۳۰

۳. فویرباخ و مارکس ۳۲

د. دین و اسطوره ۳۵

فصل دوم. مطالعه علمی دین ۳۹

۱- دئیسم یا دین طبیعی ۴۵

۲- نقد کتاب مقدس ۵۴

فصل سوم. رویکردهای علمی به مطالعه دین ۶۱

۱- انسان‌شناسی دین ۶۲

آ. گرایش‌های تکاملی ۶۶

ب. دیده گاه‌های نو- تکاملی ۶۸

۲- روان‌شناسی دین ۷۰

ویلیام جیمز ۷۵

۳- جامعه‌شناسی دین ۸۶

آ. مارکس ۸۸

ب. ررکهم ۹۰

۴- مطالعه تاریخ دین/ مکتب تاریخ ادیان ۱۰۰

آ. رویکرد تاریخی ۱۰۲

ب. مکتب تاریخ ادیان ۱۰۳

فصل چهارم. مطالعات مقایسه‌ای و ۶۱ مولر ۱۰۹

فهرست منابع ۱۲۷

فصل پنجم. مقاله‌ها (ترجمه) ۱۳۱

پیشینه دین‌شناسی مقایسه‌ای ۱۳۱

پدیدارشناسی دین ۱۶۳

نمایه ۲۰۱

دین پژوهی یا مطالعه دین در کشورهایی که بیشتر مردم آن در خانواده‌های سنتی و دیندار بار می‌آیند و از همان آغاز کودکی با دین غالب آشنا می‌شوند و به آن خو می‌گیرند چه معنایی ممکن است داشته باشد؟ اولین معنای "دین پژوهی" در چنین جوامع دینداری مطالعات و تحقیق در دین خود به قصد تقویت ایمان است. آنان که با پیروان دین‌های دیگر برخورد کرده‌اند این هدف و نیت مقدس را نیز دارند که ضمن مطالعه دین خود، بر نقاط مثبت آن تأکید کنند تا هم بتوانند ضمن برخورد با دیگران دین خودشان را حفظ کنند و هم طرف مقابل را با آن آشنا و او را به سوی دین حقیقی راهنمایی کنند. مطالعه دین در جوامع سنتی معنایی جز این ندارد.

رشته مطالعات دینی یا دانش دین‌شناسی که در سده‌های هفدهم و هجدهم در اروپا شکل گرفت در کشور ما هنوز ناشناخته است و آنچه با عنوان "مطالعات دینی" یا "دین پژوهی" رواج یافته است در واقع مطالعات کلامی، الهیاتی و نوعی اسلام‌شناسی است که گاه حتی در ذیل رشته فلسفه اسلام انجام می‌شود. نوشتار حاضر کوششی است برای معرفی دقیق‌تر این رشته، انگیزه‌ها که در دانشگاه‌هایی رواج دارد که عهده‌دار انجام دادن آن هستند. فقر مطالعاتی در زمینه‌ها و به ویژه در این رشته خاص کاملاً مشهود است. این نوشتار گام ابتدایی و کوتاهی است برای ورود و آشنایی با این رشته علمی.

عمق یافتن و گسترش اینگونه مطالعات در جامعه و در میان جوانان سودهای بسیاری در پی دارد. مطالعه ادیان می‌تواند بستری فراهم کند که زندگی اجتماعی سهل‌تر شود، تعصب و دگماتیسم از میان برخیزد و نزاع‌های دینی کم شوند یا خاتمه یابند. مطالعه علمی دین به از میان رفتن خرافه‌گرایی و سطحی‌نگری یاری می‌رساند و به انسان وسعت نگرش خاصی می‌بخشد که می‌تواند زمینه‌ساز مدارای دینی باشد. انسان پس از مطالعات تاریخی درباره ادیان دیگر و مطالعه مبانی فکری ادیان، و آشنایی با روش‌های برگزاری مناسک آنها وارد افق فکری تازه و گسترده‌ای

می‌شود و به بینش عمیق‌تری درباره جهان‌بینی‌ها و نگرش‌های فرهنگی دیگران مجهز می‌شود که با هیچ نوع مطالعه دیگری به دست نمی‌آید.

نوشتاری که در برابر خواننده است گرچه نمی‌تواند به همه پرسش‌ها پاسخ گوید، و البته چنین داعیه‌ای نیز ندارد، کوششی است در راستای آشنایی عمیق‌تر با رویکردهای جدید به شناخت دین. آنچه نویسنده را واداشت که مدتی از وقت خود را صرف نوشتن کتابی مانند این کند روشن کردن یکی دو ابهام بود: نخست آشنا کردن مخاطب با افراد کتابخوان کشور با موضوعی که نه "دین‌پژوهی" به معنای سنتی بلکه به سنای مدرن آن است؛ موضوعی که قدمت آن به دوره روشنگری بازمی‌گردد و حاشیه‌ها، چنان که گذشت، با آن تقریباً به کلی بیگانه است. مطالعات دینی^۱ که تا آن دوران آلمانی مطالعه علمی دین^۲ است، به نام‌های گوناگونی شناخته می‌شود. آنچه در زبان آلمانی رایج است، مطالعه علمی به معنای تجربی است و این مفهوم در بخش‌های روائی اصلی آلمانی (wissenschaft) عیان است که در ترجمه انگلیسی آن دیده می‌شود. این رشته تخصصی به نام‌های دیگری نیز معروف است مانند "تاریخ ادیان"^۳، "تاریخ دین"^۴، "مقایسه‌ای"^۵. در این میان، از سده هجدهم به این سو تخصص‌های میان - رشته‌ای بسیاری در ذیل این عنوان‌های کلی پدید آمده است، رشته‌هایی مانند انسان‌شناسی دین، جامعه‌شناسی دین، روان‌شناسی دین، پدیدارشناسی دین، و... عنوان کلی "مقایسه‌ای"^۶ گرچه امروزه کمتر و یا با احتیاط بیشتر، به کار می‌رود، به بیان آریک، شارپ به حوزه‌های تخصصی دیگری تقسیم شده است (Storpe, 1936, p. xiii-xiv).

آشنایی اینجانب با رشته مطالعات ادیان، در حدود بیست سال پیش، همزمان بود با دیدن کتاب تاریخ دین‌شناسی مقایسه‌ای^۷ نوشته آریک شارپ، که یکی از برجسته‌ترین محققان و نویسندگان در حوزه مطالعات دینی است. کتاب او سیزده مقاله دارد که از آن میان ترجمه دو مقاله را آغاز کردم. آن دو مقاله اکنون با عناوین "پیشینه دین‌شناسی مقایسه‌ای"^۸ و "پدیدارشناسی دین"^۹ پس از ویرایش جدید،

1. religious studies

2. Religionswissenschaft

3. history of religions

4. comparative religion

5. Comparative Religion, A History

فصل پایانی این کتاب را تشکیل می‌دهند. فصل‌های اول تا چهارم را به مقدمات پیدایش و شکل‌گیری این رشته علمی و مهم‌ترین جریان‌های آن اختصاص داده‌ام. هدف ما این بود که تا حد امکان از محدوده سده نوزدهم فراتر نرویم و از این رو به جریان‌هایی پرداخته‌ایم که عمده‌تاً در آن دوره در اوج بوده‌اند و یا نمایندگان فکری آن‌ها بیشتر عمر علمی خود را در سده نوزدهم گذرانده‌اند. مطالعات دینی سده نوزدهم تأثیراتی بر کلیسا نهاد که نتیجه‌اش را می‌توان در رویدادهای پس از آن دید. در سده بیستم کلیسا در پی برگزاری کنفرانس‌های گوناگون برای گفتگوی ادیان باستان نازهای دست یافت و در پی آن رویکرد تازه‌ای نسبت به تکثر دینی در پیش گرفته شد. مطالب این دیدگاه سنت‌های دینی باید به یکدیگر احترام بگذارند و "دگر بودگی" دیان دیگر را به رسمیت شناسند. این سخن به معنای آن است که هر دینی خود را توصیف کند و اعصاب و برداشت‌های غلط خود را برطرف سازد. تفاوت‌های بین ادیان با یکدیگر غلط و "درست" مشخص و متمایز نشوند و در عوض به مسائلی برای گفتگوی بی‌طرفانه و درک فراگیر ادیان تبدیل شوند. گفتگوها نه بین روحانیان ادیان بلکه بین روان‌دین‌ها صورت گیرد. هدف اصلی گفتگو پایه‌گذاری روابط تازه یا جامعه‌ای جدید از میان جوامع گوناگون است. گفتگو نیازمند فکر باز و اعتماد متقابل است. گفتگو نه ابزاری است برای دستکاری عقاید دیگران و نه بهانه‌ای برای تبلیغ، و هدف از این نیست که دینی التقاطی یا جهانی به وجود آید و سازشی تصنعی شکل گیرد، بلکه هدف اصلی جستجوی جمعی حقیقت و به بیان بهتر جنبه‌هایی از حقیقت است. انتقاد در چند جانبه روا شمرده می‌شود و بهتر است هر کس ابتدا به نقد سنت دینی خود بپردازد. و سپس این نقدها به شکل جمعی طرح و بررسی و باعث غنای همگانی شوند. Ariarajah (2005, 631-634). این که این ایده‌ها تا چه اندازه عملی هستند و تا چه اندازه خود کلیساها به آن‌ها عمل کرده‌اند یا توانسته‌اند و اصولاً خواسته‌اند که آن‌ها را عملی کنند موضوع یک بحث جداگانه است.

نوشتن کتابی درباره این موضوع دشوارتر از آن چیزی شد که در ابتدا به نظر می‌رسید؛ ورود به هر حوزه فکری و هر مرحله تاریخی به‌ناچار مستلزم تحقیق در زمینه‌های دیگری بود؛ و این که از کجا باید آغاز کرد و در کجا باید خاتمه داد؛ و این که اصولاً چه مواردی باید آورده می‌شد؛ و نیز چگونگی فصل‌بندی انبوه

داده‌هایی که لازم بود در حجم اندکی فشرده و گنجانده شوند. حاصل کار اکنون در برابر خوانندگان است، با امید به این که سودمند باشد یا دست کم روزنه‌ای باشد به افقی پهناور. در این کار، که هیچ الگوی از پیش آماده‌ای به زبان فارسی نداشت، حتماً کاستی‌هایی وجود دارد. دیدگاه‌های انتقادی می‌توانند یاری گر ما باشند تا نواقص کار، در حد توان، برطرف شوند. نمی‌دانیم تا چه اندازه توانسته‌ایم به پرسش‌ها و دغدغه‌ها پاسخ گوئیم. ولی دست کم امیدواریم بتوانیم به بعضی از آنها پاسخ گوئیم و البته امیدواریم که این نوشتار خود بتواند منشأ پرسش‌های تازه‌ای باشد.

جواد فیروزی

مرداد ۱۳۹۶